

BJÖRKÅS - GÅRDEN VID FOTEN AV BERGET

Artikel från sidorna 28-30 i jubileumsskriften

**VÄSTRA TUNHEMS
HEMBYGDSFÖRENING
1936-1986
50 ÅR**

BJÖRKÅS - GÅRDEN VID FOTEN AV HALLEBERG

Björkås egendom vid Vargön och vid foten av Halleberg var under många år ett välkänt utflyktsmål. Det tilldrog sig minst lika stort intresse som de tre större egendomarna i närheten: Rånnum, Lindås och Nygård. Björkås var det stora utflyktsmålet då järnvägen hade sin blomstringstid. Under 1930-talet avtog intresset för Björkås. Trädgården och dammarna gick sakta mot sitt förfall. Trädgården utplånades alltmer. Efter fru Sandbergs bortgång 1924 drevs gården som sterbhus med godsägare Rickard Kock, Nygård, som förvaltare fram till 1925, då Björkås utarrenderades till lantbrukare Henfrid Magnusson, Vänersnäs. 1942 upphörde arrendet och ägare till Björkås blev Rickard Kock. Under hans tid började en avstyckning då flertalet tomter försålles. En rad egna hem växte fram. Gunnarstorp, som tillhörde Björkås, försålles med huvudbyggnad och trädgård till trädgårdsmästare Pettersson på Önafors.

Mina föräldrar bodde från början på

Tomtängen där huset ännu finns kvar. Vi flyttade sedan till Gunnarstorp och bodde dels i en mindre byggnad och därefter i huvudbyggnaden som delades till tvärbostäder. Åkerjorden till Björkås inköptes av Wargöns AB och sammanslogs med bolagets jordbruk. Samtidigt avstyckades huvudbyggnaden och trädgården samt parken med de tre dammarna och ägare blev landsfogde d'Orchimont och hans hustru som efter makens bortgång bor kvar i huvudbyggnaden. Makarna d'Orchimont avstyckade en del av sitt markområde som skänktes till kyrkan. Där reser sig nu en vacker kyrka invid Björkås.

Men låt mig först återge de statistiska uppgifterna om Björkås med dess olika ägare. Källuppgifter från Tunhems Gäll av Gustaf Lundén och skriften om Vänerhärad och Vänersborg av Claes Johan Ljungström har använts. (Enligt vad jag hört skall familjen Sandberg på Björkås ha finansierat utgivningen eller lämnat bidrag till Ljungströms skrift. Vid fru

Sandbergs frånfalle fanns en upplaga av skriften som tilldelades de anställda på gården då min far erhölet ett exemplar).

Gårdens historia öster om Göta älv går tillbaka till 1400-talet och tidigare. Egendomen Björkås "synes ej ha upptagits som hemman förrän mitten av 1600-talet". Björkås angives då som "rå och rör" under Forstena.

Efter 1720 synes egendomen ha upptagits av Gustav Adam Taube och förpantades av denne 1727 till Rutger Belfrage, vilken 1748 sålde gården till rådman J F Neuman. På 1780—90-talen var tullinspektör Berg ägare. Denne synes ha försålt Björkås till en rådman Norrman, från vars änka gården efter 1813 övergått till kamreraren och lagmannen Anders Petter Sandberg (1795—1846). Från honom ärvdes gården Björkås av sonen, borgmästaren Gustaf Sandberg (1828—1905). Han var gift med Hedvig Sofia Kafle. Sonen Christer Peter Sandberg (1832—1913) gift med Hanna Evelina Wi-

Björkås var känt vida omkring för sina välskötta dammar, växthus och övrig miljö. — Foto Sven Widell och vykortet är utgivet på Förlag Wargöns Koop. Handelsf.

kander, var civilingenjör och ägde rälsfabriker i England. Under hans tid ägde tydligen de stora förändringarna rum vid Björkås. Då anlades trappor samt utsläktstornen. De tre dammarna kom till, dess tillflöden och springbrunn samt tryckvattenledningen från berget.

Vid sista utbyggnaden av bebyggelsen ovanför Hallevi idrottsplats påträffades en rörledning bestående av långa stockar med borrarhål i stammens kärna och sedan hopfogade. De var en utmärkt vattenledning för husets behov och för fontänen i dammarna.

Senare delen av Björkås historia har redan skildrats. Låt mig nu övergå till att berätta några minnesbilder från min uppväxttid på Björkås. Mina föräldrar flyttade från Vänersnäs till Vargön 1909 eller 1910. Min far var kusk på Björkås och statare liksom E. Laang. Han hade som rättare att svara för gårdens skötsel, medan Johan Spångberg var knuten till trädgården. Samtliga tre fick svara för jordbruket i sin helhet. Under skördetiden fick även kvinnorna hjälpa till. Ladugården svarade Hilma Pettersson för. En trädgårdsmästare — på min tid kvinnlig — svarade för anställd personal samt försäljning av produkter från trädgården. De stora posterna var sparris, frukt, bär och blommor. Bland de sistnämnda var näckrosorna i de tre dammarna en stor artikel. Till alla "finare" begravingar var näckrosorna en efterfrågad blomma till de dyrare kransarna. Under sommaren anställdes 10—15 ungdomar som hade full sysselsättning med trädgårdsarbetet. En stor del av tiden åtgick till rensning och krattning varje vecka av promenadgångarna. Dessa uppgick till minst en kilometer. Gångarna kring dammarna finns kvar liksom en del av parken på fram- och baksidan av huvudbyggnaden. De stora gräsmattorna klarades dels med handdriven gräsklippare, men större delen slogs med lie. På den tiden kunde folk hantera lie, och det var en fröjd för ögat att se en välslagen gräsmatta.

När det gällde utseendet var kraven stora. På lördagmiddag måste alla gångar vara nykrattade, gräsmattorna slagna och någon vass eller annan växt som ej tillhörde dammarnas planterade bestånd fick ej förekomma. Ekorna — en i varje damm — måste vara "östa" och årorna på plats om någon av gästerna önskade en liten roddtur eller några näckrosor till bordsdekorationen. Fanns det barn i familjen kunde det även bli fråga om fiske i dammarna. Sådant var högtidsstunder

för barnen. Ja, även för oss ungar om tillfälle gavs, då professor Forsmans familj gästade Björkås och mormor Ida. Vi ungar fick nya lekkamrater i Sven och Ragnar. Kontakterna har sedan dess i viss omfattning uppehållits, närmast med Sven — numera professor tidigare chef för folkhälsan och senare som medicinsk expert hos Svenska Arbetsgivareföreningen.

Jordbruket

Björkås egendom hade sin mark utmed Hallebergs rasbrant och sträckte sig från Gungsebacken mot Repelyckes gräns och sedan mot uppfarten till Halleberg med gränsen mot Storegården, som då ägdes av Lindgren och en annan markägare närmast berget med namnet Nilsson (Grabbe-Gustaf). Gränsen mot Kronan

gick vid "fasta klippan", och i den finns inhuggen en krona. Denna inhuggning förekommer på flera ställen utmed den s k "linan" gränsen mellan Björkås och Kronan. Min far har huggit fler av dem i samband med att gränsdragningen var under diskussion, enligt vad min barnsdomsvän Gustav Laang berättat. Han är några år äldre och fadern Erland Laang var rättare och kom några år efter oss till Björkås. Gustav fick anställning vid Vargöns pappersbruk och var i bolagets tjänst till sin pension. Själv sökte jag mig till Skofabriken så fort man fick den s k åldersboken vid 15 år fyllda. När ingenjör Sandberg avled 1913, var jag 4 år, och har inget närmare minne av händelsen. Däremot har Gustav som då var i skolåldern berättat, att skolbarnen med lärare bildade häck utmed landsvägen när be-

Familjen Sandberg på trappan till sommarstället Björkås, vid Halleberg dit man reser från London. — Glasplåtsfotografi från sekelskiftet av okänd fotograf.

gravningsprocessionen åkte förbi mot Tunhems kyrka. (Till skolan finns en stipendiefond skänkt av familjen Sandberg).

Ladugården hade 15 kor, kalvar och grisar medan stallbyggnaden höll 4 eller 5 hästar, därav ett par varmblodshästar för skjutsar av "herrskalet" eller hämtning av gäster, vilka familjen Sandberg hade i sin sällskapskrets. Vagnsparken var förnämlig med såväl heltäckta som öppna fordon. Vid sidan om kuskbocken fanns lanternor — dåtidens — "billykter".

Växthus och trädgård

Växthuset var tre "Pallas", inräknat den stora glasverandan till huvudbyggnaden. Här fanns palmer, apelsinträd och bananträd. Krukväxterna var många såsom krysanter, pelargonier och andra blommande krukväxter. Bladväxter saknades ej. Här fanns även telefon där jag för första gången i mitt liv tog emot ett samtal. Vad skulle man svara? Det största växthuset var sammanbyggt med ett större arbets- och redskapsrum. "Vinhuset" kallade vi det eftersom det uteslutande odlades vindruvor. Här fanns både stora blå druvor och gröna. De blå var dyrast. Försäljning förekom i betydande omfattning. Under hela vintern eldades det i vinhuset liksom i intilliggande växthus. Själv fick jag bl a arbeta i växthus och drivbänkar. Att gallra vindruvor var lockande. Främst när druvorna började mogna skulle druvklasarna ses över eller bär klippas bort. Druvorna fick aldrig trycka mot varann om kvalitetskravet skulle hållas. Det är ofattbart, hur mycket druvor som klipptes bort från kart-

sättningen fram till mogen frukt. Alla blommor drevs upp genom sticklingar eller från fröer. Tomater odlades i stor omfattning från bänk eller växthus. Jag hade bl a hand om tomaterna. När de var mogna, ville kompisarna i trädgården ha en tomat när de gick förbi. Själv lärde jag mig aldrig äta tomater, men försökte många gånger.

Övriga trädgårdsprodukter

Till köksträdgården hörde alla slag av rotfrukter, spenat sallad m m. Av frukten fanns flera sorter såväl päron som äpplen. En Greve Moltke lät sig väl smaka och de fina gråpäronen likaså. Astrakan och Orania var tidiga äpplen. När vi bodde på Gunnarstorp hade far tillsyn över fruktträdgården. Fallfrukt fick man plocka upp men annars var det att smita. Körsbär fanns i stor omfattning liksom biggarårer. Hallonlanden var ej heller små. Till rariteterna hörde jordgubbslanden. Men fick vi barn plockat några dagar från klockan 7 på morgonen till 6 på eftermiddagen blev konsumtionen nästan obefintlig: man var mätt!

Försäljningen av trädgårdsprodukterna var omfattande. Varorna sändes ofta med järnväg. Varje lördag stod vi på torget i Vänersborg och Björkås-produkterna var efterfrågade. Ofta passade frukthandlarna på innan torghandeln började och köpte större eller mindre partier. En gång sålde vi hela fruktlasten till en enda uppköpare. Vi höll tiden ut och svinnet var obefintligt. Vi fick minutpriset som trädgårdsmästaren bestämt men det var tydligen lågt. Hemkomna fick vi ändå väldigt med beröm.

Sparrisodlingen

Sparrisodlingen var en av de större jag känner till i våra trakter och sträckte sig från växthuset upp till skogsbrynet mot Halleberg samt fram mot gränsen till Gunnarstorps trädgård. Det var många timmars arbete varje dag att "skatta" sparrislanden. När sparris-skörden på försommaren var som bäst måste man skörda två gånger varje dag. Så fort sparris-knoppen kom ovan jord dröjde det ej många timmar innan den skiftade i färgen och knoppen blev efter kort tid grön. Då var det försent att skörda dem. De fick växa vidare och blev till höga grönskan-de buskar med ett vackert grenverk som kunde användas till blomsterdekoration. Sparris odlades i "sängar" och ett land omfattade ca 10 sängar på ca 20 meter eller längre. En "säng" var upp till en me-

ter hög i markplan och upp till en meter bred.

Varje höst byggdes ett sparrisland in och försågs med tak och väggar, väl isolerade med löv, halm och stallgödsel. Isoleringen var frosthärdig. Först murades eldstad och rökgångar. Sedan överbyggnaden var klar började man elda och fortsatte sedan under vintern fram till skörden var klar. Det fanns ingångar och vi använde lyktor för att se sparris. Sådan sparris utsattes ju aldrig för dagsljus och de som skattade sparris kunde ej gå raka inne i gångarna. Sparrisodlingen upphörde omkring 1920. Minnet från den tiden är svagt eftersom jag var endast 10—12 år gammal.

Statarlivet och första världskriget

I denna skildring har jag ej berört de sociala problemen. Men statarlivet var hårt, lönen låg och arbetstiden lång. Stat och lönen följde väl i stort sett vad som förekom på övriga gårdar. Under kriget 1914—1918 steg priserna och inflationen ökade. Lönerna följde inte med. Det var en hård tid. Skor och kläder var dyra. Ofta förekom att familjerna lånade kläder sig emellan. Inte minst till barnen om familjen var bortbjuden till någon släkting eller bekant. Träskor och träskokängor var vanliga till vardags, möjligen en grov känga och något lättare till helgen. Fötterna växte och ofta var skorna för små och tårna blev krokiga i förtid.

600—700 kronor var gängse årslön för en statare jämte mjölk och brödsäd. Gris och potatis m m höll sig familjerna själva med. Kunde man undvara något i fråga om mjöl, smör eller potatis, kunde man byta mot kontanter med arbetare vid bruket som vi kände.

Tobakskorten och motboken hade sitt speciella värde. En annan betydande svårighet gällde förvaring av mat och rotfrukter. Skafteriet var dåligt, litet för varmt. Mjölk surnade och för rotfrukterna var källaren under vintern så dålig att frosten trängde in. Har du ätit frostskadad potatis någon gång? När den tinat får den en söt smak. Både frusen potatis och rovor fanns på många bord. Det amerikanska fläsket ej att förglömma, liksom tranet i bristen på fotogen. Efter första världskriget kom depressionen. Statarna började organisera sig och en ny epok kom för stataren. Familjerna på Björkås blev industriarbetare och 1926 fanns ungarna på Björkås med i den nybildade SSU-klubben i Vargön.

Herbert Larsson

*Björkås ladugård med vällingklockan.
— Foto från tiden 1910—1915.*

